

УДК 343.8

Романов Михайло Васильович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Романов Михаил Васильевич

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры криминологии и уголовно-исполнительного права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Romanov Mykhailo

*Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Criminology and Penitentiary Law Department
Yaroslav Mudryi National Law University*

Жувак Анна Сергіївна

*студентка Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Жувак Анна Сергеевна

*студентка Института прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Zhuvak Anna

*Student of the Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

**ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ
ЗАСУДЖЕНИХ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН
ОСОБЕННОСТИ РЕСОЦИАЛИЗАЦИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ
ОСУЖДЕННЫХ: ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН**

PECULIARITIES OF RESOCIALIZATION OF JUVENILE CONVICTS: EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

Анотація. У даній статті здійснено розгляд моделей ресоціалізації неповнолітніх в зарубіжних країнах та необхідно зазначити, що розгляд таких моделей становить інтерес не тільки з організаційно правової точки зору, але і з точки зору впливу на цей процес різних факторів, що сприяють або перешкоджають ресоціалізації. У статті зроблена спроба класифікації моделей ресоціалізації неповнолітніх засуджених у різних країнах, а також представлена практика ресоціалізації в окремих країнах.

Ключові слова: ресоціалізація, пенітенціарна теорія і практика, пенітенціарні концепції, ресоціалізаційна робота, неповнолітній, неповнолітній засуджений.

Аннотация. В данной статье осуществлено рассмотрение моделей ресоциализации несовершеннолетних в зарубежных странах и необходимо отметить, что рассмотрение таких моделей представляет интерес не только с организационно правовой точки зрения, но и с точки зрения влияния на этот процесс различных факторов, способствующих или препятствующих ресоциализации. В статье предпринята попытка классификации моделей ресоциализации несовершеннолетних осужденных в разных странах, а также представлена практика ресоциализации в отдельных странах.

Ключевые слова: ресоциализация, пенитенциарная теория и практика, пенитенциарные концепции, ресоциализационная работа, несовершеннолетний, несовершеннолетний осужденный.

Summary. Consideration of models of resocialization of minors in foreign countries is of interest not only from the organizational and legal point of view, but also from the point of view of the influence on this process of various factors

that promote or hinder resocialization. The article attempts to classify models of resocialization of juvenile convicts in different countries, as well as the practice of resocialization in individual countries.

Key words: *resocialization, penitentiary theory and practice, penitentiary concepts, resocialization work, minor, juvenile convict.*

Постановка проблеми. Неповнолітні особи, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі та після звільнення з місць ізоляції - потребують допомоги, яка необхідна не тільки в їх інтересах, але перш за все і в інтересах самого суспільства з метою зниження рецидиву злочинів. Так, процес ресоціалізації проходить у два етапи: пенітенціарний і постпенітенціарний. Результати дослідження показали, що в реалізації кожного етапу ресоціалізації виникають проблеми, які виражаються в низькій ефективності профілактичної роботи з неповнолітніми в місцях позбавлення волі і після звільнення. Основними виправними і коригуючими заходами впливу щодо даної категорії осіб є не тільки освіта, суспільно-корисна праця, виховна робота, а й підтримка соціально корисних зв'язків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розвиток вчення про злочинність неповнолітніх та роботи з ними під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі зробили вітчизняні та зарубіжні науковці Ю.М. Антонян, В.С. Батиргарєєва, В.Й. Бочелюк, А.В. Блага, Б.М. Головкін, В.В. Голіна, А.П. Гусак, С.Ф. Денисов, О.М. Джужа, В.П. Ємельянов, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, І.І. Карпець, Н.Ф. Кузнецова, В.М. Кудрявцев, Г.М. Міньковський, М.С. Рибак, Ф.М. Решетніков, І.К. Туркевич, В.І. Шакун та інші.

Вивченню питань виправлення та ресоціалізації неповнолітніх засуджених приділяли увагу науковці-теоретики І.П. Башкатова, В.Г. Деєва, І.Д. Зверєва, А.С. Макаренко, Н.Ю. Максимова, В.М. Оржеховська, В.М. Синьов, А.І. Ушатіков, М.М. Фіцула та інші.

Введення невіршених раніше частин загальної проблеми. В рамках дослідження аналізуються засоби виправлення: здобуття освіти і трудова зайнятість неповнолітніх. Безумовно, в період ізоляції саме від адміністрації колонії залежить різноманіття форм праці, забезпечення можливості та створення відповідних умов для отримання освіти та трудової діяльності, в результаті яких передбачається придбання первинного трудового стажу, що має значення при працевлаштуванні після звільнення. Проблема скорочення необхідних фахівців: соціальних педагогів, психологів, педагогів у школах та професійних училищах у виховних колоніях негативно впливає на реалізацію засобів виправлення. Крім того, підтримку соціальних зв'язків з сім'єю та родичами є однією з головних складових процесу ресоціалізації неповнолітніх, які до засудження жили в неповних, неблагополучних сім'ях, дитячих будинках та інтернатах. Тому соціальному працівнику колонії необхідно вдосконалювати процес підготовки сім'ї до повернення підлітка з колонії, а з огляду на позитивний досвід зарубіжних країн: Швейцарії, Великобританії та Німеччини в цьому напрямку може сприяти поліпшенню даного процесу.

З метою ефективності процесу ресоціалізації неповнолітніх після звільнення з виховних колоній необхідне створення програм по визначенню їх професійної діяльності із забезпеченням безплатного житла в гуртожитках, введення переліку вакансій в центрах зайнятості для їх працевлаштування та інших соціальних гарантій.

Ціль статті. Головною ціллю роботи є розгляд питання ресоціалізації неповнолітніх, виявлення засобів, методів та його етапів. Визначити значущість даного питання для суспільства та на підставі розгляду зарубіжної практики визначити основні положення ресоціалізації та постсоціалізації.

Виклад основного матеріалу. Ресоціалізація - це цілеспрямований процес повернення і придбання необхідних можливостей і здібностей до

життя в суспільстві неповнолітнього з дотриманням норм права. М.В. Романов, зазначає, що ресоціалізація відбувається завдяки процесу позитивних змін в особистості засудженого, результатом якого є змога особи діяти самокеровано і правослухняно, вона досягає можливості свідомо відновитися в соціальному статусі повноправного члена суспільства й повернутися до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя [1]. Як стверджує С.М. Миколаїв, ресоціалізація не обмежена рамками виправної установи, оскільки націлена на «включення засудженого в звичайні умови життя суспільства» [2, с. 43]. З цього випливає, що процес ресоціалізації проходить в два етапи:

- пенітенціарний - етап, при якому неповнолітній відбуває покарання в місцях позбавлення волі та проходить підготовку до звільнення;
- постпенітенціарний - етап соціальної адаптації після відбуття терміну покарання.

Багаторічна практика показує, що при реалізації кожного етапу процесу ресоціалізації виникають проблеми, які виражаються в низькій ефективності профілактичної роботи з неповнолітніми в місцях позбавлення волі та після звільнення, що тягне за собою вчинення ними повторних злочинів протягом першого року після звільнення [3, с. 56].

Розвиток пенітенціарної теорії і практики характеризується протистоянням прихильників репресивного підходу (репресивної моделі) до проблеми виконання кримінального покарання у вигляді позбавлення волі і гуманістичного підходу, в основі якого спочатку лежав принцип можливості та необхідності ресоціалізації злочинців. Ці підходи знайшли відображення в ряді пенітенціарних концепцій. «... Становленню наукових основ концепції, реалізованої в ресоціалізаційній моделі виконання кримінального покарання, сприяли сучасні філософські, соціологічні, кримінологічні, кримінально-правові, психологічні теорії американського та західноєвропейського походження» [4].

Такий підхід дозволяє виділити деякі різновиди ресоціалізаційної моделі, характерні для різних країн, і визначити їх основні особливості. Відзначаючи безперечність наявності спільних рис тієї чи іншої правової сім'ї, класифікація представлених моделей не завжди обумовлена прийнятим в рамках теорії права розподілом на правові системи (сім'ї).

Ефективність ресоціалізації в рамках діючих систем ювенальної юстиції визначається сукупністю характеристик:

- раннє втручання і включення служб, які здійснюють ресоціалізацію, в роботі з неповнолітнім;
- соціальне насичення ресоціалізаційної роботи;
- оперативність впливу;
- послідовність та індивідуалізація підходу в залежності від поведінки неповнолітнього, його ситуації;
- варіативність (дій, технологій, методик, а також допоміжних структур, готових включитися у ресоціалізацію) [5, с. 158].

Необхідно відзначити, щодо організаційної структурної відмінності в аспекті інституціоналізації «закритих» установ для неповнолітніх. Так, одні країни відрізняє наявність спеціальних закритих установ для підлітків (США, Канада, Франція), інші стрімко позбуваються від таких установ, замінюючи їх центрами денного перебування, службами пробації, комплексною допомогою сім'ї підлітка тощо (Країни Скандинавії, Німеччина, Нідерланди). Залежно від створеної системи ювенальної юстиції або в систему кримінального правосуддя, або ж в систему соціальної допомоги можна виділити чотири типи моделей, що відображають ресоціалізацію [6, с. 59-67].

Перший тип - юридичні процедури юстиції для неповнолітніх наближені до загального ходу кримінального правосуддя, а ресоціалізація співвідноситься з основними тенденціями соціальної політики (передбачено у Нідерландах, Німеччині, Великобританії).

Другий тип - правові механізми ювенальної юстиції співвідносяться із загальними процедурами кримінального правосуддя, але соціальні сервіси для неповнолітніх засуджених виділені в окрему групу служб (США, Канада, Японія).

Третій тип - система служб ресоціалізації вбудована в діючу систему соціального захисту (Італія, Франція).

Четвертий тип - ювенальна юстиція, відмінна і від системи кримінального правосуддя, і від системи соціальної допомоги: для засуджених розробляються спеціальні програми (Польща, Нова Зеландія, Румунія) [7].

Заходи та успіх ресоціалізації засуджених залежать від того, наскільки ресоціалізація вбудована в проходження соціально схвалюваних норм. В одних країнах ресоціалізація означає, що засуджений виправляється, набуває наміри і ресурси стати «хорошим» громадянином (Франція, Японія, Бельгія).

В інших країнах ресоціалізація не залежить від суспільних норм (готовності засудженого їх прийняти) і означає надання будь-якій людині права на доступ до соціальних прав (Німеччина, країни Скандинавії). Різниця цих підходів тягне різні критерії ефективності ресоціалізації [8].

Таким чином, в країнах, де має місце законодавче закріплення ресоціалізації, можливе вироблення й критеріїв її ефективності. Однак в ряді країн суспільство, фахівці різних служб оперують відмінними один від одного підходами до визначення ресоціалізації (Нідерланди, Італія), що викликає невизначеність критеріїв її ефективності, «... породжує конфлікти у взаємодії служб і вирішенні завдань...» [7].

Залежно від системи організації ресоціалізації, відзначаючи при цьому, що існуючі сучасні ресоціалізаційні моделі мають безпосереднє відношення до системи виконання покарань, можна виділити держави, в яких:

а) існує відносно самостійна система ресоціалізації засуджених: наприклад, у Франції, у тому числі і в тюрмах, з 2006 року займаються вихователі Судового захисту молоді, які не належать до пенітенціарних співробітників;

б) роботу по ресоціалізації здійснюють як соціальні працівники пенітенціарної системи, так і державні та громадські соціальні працівники (ФРН [8]);

в) залучення засуджених до участі в спеціально розроблених індивідуальних (і / або групових) програмах їх ресоціалізації, що може бути умовою умовно-дострокового звільнення, характерно для Німеччини, Франції, США [8].

Систему ресоціалізації окремих держав відрізняє наявність поступового переходу від більш жорстких вимог (при реалізації покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства) або умов ізоляції до реалізації різних форм самостійної відповідальності засудженого (зниження ступеня контролю за його поведінкою; переведення в напіввідкриті або відкриті пенітенціарні установи). Так, особливим різновидом пенітенціарних установ відкритого змісту є «перехідні дома» в Англії, Німеччині, метою яких є адаптування вивільнюваних до умов свободи [9, с. 21].

У більшості країн має місце ефективно діюча система нагляду (контролю, кураторства). Кримінальний кодекс Швейцарії у ст. 47 закріплює поняття охоронного нагляду з метою надання допомоги особі при влаштуванні в життя на свободі [10]; інтерес представляє так зване профілактичне спостереження протягом терміну судимості що відбули покарання або звільнені від нього осіб, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, відповідно до законодавства Республіки Білорусь.

Ресоціалізація після звільнення з пенітенціарної установи сприяє наявності служб пробації, до компетенції яких відноситься і нагляд за звільненими (наприклад в Англії); або наявність включеного у вирок

терміну піднаглядних звільнення після тюремного ув'язнення (в США). Використання в рамках умовно-дострокового звільнення нагляду (§ 39 КК Данії [11]), надання допомоги за допомогою призначення помічника (§ 50 КК Австрії [12]), здійснення електронного нагляду (Англія, Уельс, США [9]) дозволяють досягти ресоціалізаційного ефекту.

Стадія ресоціалізації в багатьох країнах забезпечується службою пробації, яка може реалізовувати одну з двох моделей:

- просоціальне, коли співробітник переважно виконує функцію соціального працівника, взаємодіє з сім'єю засудженого, самим засудженим (Німеччина, Франція, Нідерланди);
- нагляду, при якій співробітник контролює, що звільнився (умовно засудженого) і стежить за тим, щоб піднаглядний поведився відповідно до умов звільнення (вироку) (Великобританія, США).

Відповідно, пробація для неповнолітніх у більшості країн належить до просоціальної моделі.

Виходячи їх цього, розрізняються і дві різні моделі ресоціалізації. У країнах Скандинавії, Німеччини ресоціалізація розглядається як технологія поліпшення доступу будь-якого засудженого до соціальних норм; в інших (США, Італія) співвідноситься з готовністю засудженого «твердо встати на шлях виправлення» [13, с. 124].

Висновки та пропозиції. Зарубіжний досвід демонструє ефективність ресоціалізації засуджених, насамперед неповнолітніх, з боку громадськості (Німеччина; Франція; Данія; Польща).

Так, для виявлення найбільш значущих характеристик та подання гіпотетичної моделі ефективно діючої системи ресоціалізації необхідний більш детальний розгляд реалізованих на практиці систем ресоціалізації на прикладі окремих країн, облік або запозичення яких може надати допомогу при формуванні в державі цілісної, комплексної державної політики (і, відповідно, системи законодавства, визначення правового статусу суб'єктів

тощо) реагування на правопорушення неповнолітніх в аспекті їх ресоціалізації.

Література

1. Романов М. В. Виправлення засуджених до позбавлення волі як результат діяльності системи виконання кримінальних покарань. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/10571> (дата звернення: 14. 04. 2021).
2. Вакуленко О. В., Н. Ю. Дідушко. Соціальна адаптація неповнолітніх та молоді, які повертаються з місць позбавлення волі // Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2008. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua> (дата звернення 14.04. 2021).
3. Орлова Ю. Р. Особливості особистості неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, і деякі проблеми їх ресоціалізації // Людина: злочин і покарання. 2009. №2. С. 55-58. (дата звернення :14.04.2021).
4. Ушатіков А.І., Козак Б.Б. Основи пенітенціарної психології: Підручник / А.І. Ушатіков, Б.Б. Козак; під. ред. С.Н. Пономарьова. 2001. 442 с. (дата звернення: 14.04.2021).
5. Мельникова Е.Б. Ювенальна юстиція: проблеми кримінального права, кримінального процесу та кримінології: навч. посібник / Е.Б. Мельникова. 2-е вид., випр., Доп. Справа, 2001. 272 с. (дата звернення:14.04.2021).
6. Зыкова О.В., Хананашвили Н.Л., Автономова А.С. Ювенальные технологии. Практическое руководство. Монография // М.: Фонд НАН, 2004. 352 с. (дата звернення :14.04.2021).
7. Кібиш А.І. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених та її особливості в країнах Східної Європи. URL: <http://gisap.eu/ru/node/1350> (дата звернення: 14.04.2021).

8. Андреев Н.А. Ресоціалізація засуджених в пенітенціарних установах ФРН: (соціально-психологічний аспект): навч. посібник [та др.]. // «Права людини», 2001. 83 с. (дата звернення: 14.04.2021).
9. Бурдо Є.П. Покарання за загальним праву Англії, Уельсу, і США (порівняльно-правове дослідження): автореф. / Є.П. Бурдо. 2007. 24 с. (дата звернення: 14.04.2021).
10. Кримінальний кодекс Швейцарії / [вступ. ст. Ю.Н. Волкова; науч. ред., предисл., пер. з нім. А.В. Серебренникова]. 2-е вид. Юридичний центр Прес, 2002. 348 с. (дата звернення: 14.04.2021).
11. Кримінальний кодекс Данії / [наук. ред. С.С. Беляєва]; пер. з данського і англ. С.С. Беляєва, А.Н. Ричевой. СПб.: Вид-во "Юрид. центр Прес", 2001. 230 с. (дата звернення: 14.04.2021).
12. Кримінальний кодекс Австрії [наук. ред., вступ. ст. С.В. Мілюкова; предисл. Ернста Ойгена Фабрици]; пер. з нім. Л.С. Вихрова. СПб.: Юридичний центр Прес, 2004. 550 с. (дата звернення :14.04. 2021).
13. Кримінальне законодавство зарубіжних країн (Англії, США, Франції, Німеччини, Японії): зб. законодавчих матеріалів / ред. І.Д. Козочкин, 2001. 346 с. (дата звернення :14.04.2021).

References

1. Romanov M. V. Correction of convicts as a result of the system of execution of criminal punishments. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/10571> (data zvernennja: 14.04.2021)
2. Vakulenko O.V. Social adaptation of minors and young people who return from places of imprisonment / O.V. Vakulenko, N. Y. Didushko // Social work in Ukraine: theory and practice [Electronic resource]. 2008. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua> (data zvernennja :14.04.2021).

3. Orlova Y.R. Peculiarities of the personality of juveniles sentenced to imprisonment, and some problems of their resocialization // *Man: crime and punishment*. 2009. №2. P. 55-58 (data zvernennja :14.04.2021)
4. Ushatkov A.I., Kozak B.B. *Fundamentals of penitentiary psychology: Textbook* / A.I. Ushatkov, B.B. Kozak; under. ed. S.N. Ponomareva. 2001. 442 p. (data zvernennja :14.04.2021)
5. Melnikova E.B. *Juvenile justice: problems of criminal law, criminal procedure and criminology: textbook. manual*. 2nd ed., 2001. 272 p. (дата звернення 14.04).
6. Zyкова O.V., Khananashvili N.L., Avtonomova A.S. *Juvenile technologies. A practical guide. Monograph*, 2004. 352 p. (data zvernennja :14.04.2021)
7. Kibish A.I. *Resocialization of juvenile convicts and its features in Eastern Europe*. URL: <http://gisap.eu/en/node/1350> (data zvernennja :14.04.2021)
8. *Resocialization of convicts in penitentiary institutions of Germany: (socio-psychological aspect): textbook. manual* / N.A. Andreev [etc.]. "Human Rights", 2001. 83 p. (data zvernennja :14.04.2021)
9. Burdo E.P. *Punishment under the common law of England, Wales, and the United States (comparative law study): author's ref. dis... cand. jurid. Sciences: 12.00.08* / E.P. Bourdo 2007. 24 p. (data zvernennja :14.04.2021)
10. *The Criminal Code of Switzerland* / [introduction. Art. Yu.N. Volkova; scientific ed., prev., trans. with him. A.V. Serebrennikov]. 2nd type. Legal Center Press, 2002. 348 p. (data zvernennja :14.04.2021)
11. *Criminal Code of Denmark* / [science. ed. S.S. Belyaeva]; lane. from Danish and English. S.S. Belyaeva, 2001. 230 p. (data zvernennja :14.04.2021)
12. *Criminal Code of Austria* / [science. ed., introduction. Art. S.V. Milyukova; prev. Ernst Eugen Factory]; lane. with him. L.S. Vortex. 2004. 550 p. (data zvernennja :14.04.2021)

13. Criminal law of foreign countries (England, USA, France, Germany, Japan): collection of legislative materials Kozochkin I.D. 2001. 346 p. (data zvernennja :14.04.2021)